

és ez azt mutatja, hogy a közgazdaság kivételével a társadalomtudományok valamivel nagyobb szerepet játszanak Ausztráliában.

Az osztályozásba bevont adatszám alacsony volta miatt az értékelést óvatosan kell kezelni, ezért a szerzők külön fejezetet szenteltek módszertanuk elemzésének, mind az adatgyűjtést, mind az osztályozást és az osztályozási sémát illetően. Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzik, hogy a hagyományos tudományos osztályozás ma már megtévesztő lehet ilyen vizsgálatoknál az akadémiai gyakorlatban kialakult interdiszciplinaritás miatt. (Olyan területek-

kel gyakran találkozni, mint pl. számítógépes nyelvészet, adatbányászat, kognitív tudomány.) Ezért úgy vélik, hogy kiterjedtebb kutatást kell végezni ahhoz, hogy nemzeti kutatási vagy oktatási fejlesztési célból használható eredményekhez jussanak.

THELWALL, Mike–VAUGHAN, Liwen–COTHEY, Viv–XUEMEI, Li–SMITH, Alastair G.: Which academic subjects have most online impact? A pilot study and a new classification process. = Online Information Review, 27. köt. 5. sz. 2003. p. 333–343./

(Horváth Péter)

Könyvtárépületek és helyigény a Német Szövetségi Köztársaságban

Nincs semmi új a könyvtárak krónikus helyigényében, s az elektronikus dokumentumok megjelenése sem könnyített a helyzeten, sőt. Több hely kell a nyomtatott dokumentumok egyre növekvő mennyiségének tárolására, és a digitális vagy hibrid könyvtárnak is megvannak a maga elhelyezésbeli konzekvenciái. Hogyan jelentkezik ez a probléma a német könyvtárügyben?

A német könyvtári rendszer

A német könyvtárügyet meghatározza a történelmi fejlődés, a jelenlegi politikai helyzet, és az ország szövetségi alkotmánya. Az egyetemek és könyvtárak fenntartása az egyes tartományok dolga, a szövetségi kormány azonban az egyetemi könyvtárak építési és berendezési költségeinek 50%-át állja.

Németországnak nincs nemzeti könyvtára abban az értelemben, mint pl. a *British Library* vagy a *Bibliothèque Nationale de France*, vagy a *Library of Congress*. Viszont már az internet előtti időkben szó volt egy virtuális nemzeti könyvtárról, amely a *Die Deutsche Bibliothek*ből (= DDB, korábban *Deutsche Bücherei*, amelynek épületei Frankfurt am Mainban és Lipcsében állnak), a *Bajor Állami Könyvtár*ból és a berlini *Állami Könyvtár*ból állna össze.

Minden tartományban található továbbá egy állami vagy tartományi könyvtár, s néhány egyetemi könyvtár. Némely szakkönyvtárnak nemzeti, sőt nemzetközi jelentősége van. Az 1970-es években tartományi könyvtári hálózatokat hoztak létre először a közös elektronikus katalogizálás és központi

katalógus feladatával; mára mind a hat hálózat komplett digitális könyvtári szolgáltató központtá vált. Az archiválás és a tárolás terén is kiemelkedő szerepet játszanak.

A német tudományos könyvtári rendszernek fontos jellemzője, hogy 26 könyvtár a *Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG)* megbízásából és anyagi támogatásával elvállalta egy-egy szakterület irodalmának gyűjtését (Sondersammelgebietsplan). Ezek a speciális gyűjtemények vagy valamely tudományos könyvtár (egyetemi könyvtár) részét képezik, vagy önálló tudományos szakkönyvtárként működnek (*Zentralbibliothek für Medizin*, Köln; *Technische Informationsbibliothek*, Hannover; *Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaft*, Kiel).

Modern könyvtárépületek; a keletnémet példa

A II. világháború után az ország keleti felében – a Német Demokratikus Köztársaságban – a súlyos károkat szenvedett könyvtárépületeket csak éppen a legszükségesebb mértékben hozták rendbe, s számos ideiglenes megoldásra kényszerültek. Az anyagi feltételek nem engedték meg új egyetemi könyvtárak építését. 1988-ban (az újraegyesítés előtti utolsó évben) az egyetemi campusok épületkapacitásának csupán 1%-át tették ki a könyvtárak. Az 1991-ben 56 egyetemi könyvtárra kiterjedő felmérés szerint az új keleti tartományokban a könyvtárépületek 50%-a épült 1900 előtt, 25%-a 1900 és 1945 között, s csak 25%-a 1950 után.

Ezzel szemben a régi, nyugati tartományokban 10%-uk épült 1949 előtt, s 90%-uk 1950 után. Eből kitűnik, hogy az új tartományokban óriási igény volt a történelmi épületek restaurálására, újak építésére, különösen ami a szabadpolcos tereket és modern munkahelyeket illeti.

Az 1989/1990-es újraegyesítés után a keleti tartományok egyetemei azonos, sőt előnyösebb helyzetbe kerültek, mint a nyugatiakéi. A felmérést végző bizottság megállapította, hogy az egyetemi könyvtárak 40%-ának van szüksége új, nagy épületekre; 20%-ának részben új épületrészekre, részben alapos renoválásra; 25%-ukban pedig nincs szükség új épületrészre, de kiterjedt renoválásra annál inkább. 1992-es árakon számítva ez 25 év alatt 1,5 milliárd márka építési költséget jelent.

Az új épületek és épületrekonstrukciók elősegítik azt a folyamatot is, amelynek célja felszámolni a hagyományos kétszintű egyetemi könyvtári szervezetet (központi könyvtár és többé-kevésbé független kari és tanszéki könyvtárak), és egyszintű, integrált rendszert létrehozni (központi könyvtár és hozzá kapcsolódó fiókkönyvtárak).

A *Wissenschaftsrat* vonatkozó ajánlásai megkívánják, hogy a szabadpolcos tereket növeljék a zárt raktárak rovására, különösen az újabb könyvtárakban, ahol kisebbek az állományok. A szabadpolcos és zárt raktári állomány részére biztosított terek átlagos aránya 70:30 legyen.

Minden épületprojektben nagy hangsúlyt helyeztek az új technológia követelményeire (digitális média, online kapcsolatok, számítógépes olvasó- és munkahelyek). A könyvtárat tanulmányi központként kell megtervezni online és/vagy PC-kapcsolattal rendelkező olvasóhelyekkel, kutatófülkékkel, szemináriumi helyiségekkel. A szükséges 20 új könyvtárépület 80%-a elkészült, vagy építése folyamatban volt 2001 végén az új tartományokban.

Néhány kiemelkedő példa

Egyetemi Könyvtár (Lipcse)

1891-ben készült el az 1543-ban alapított egyetemi könyvtár neoreneszánsz stílusú épülete, amelynek 1945-ben 60%-a elpusztult. 1990-ig csak ideiglenes megoldások tették lehetővé a könyvtár működését, amikor is megbízást adtak a teljes rekonstrukcióra. A több szakaszban lezajló építkezés 2003-ig tart.

A belső udvarokat lefedték, s a szabadpolcos állományt 400 000 kötetre növelték. Az olvasóhelyek száma 120-ról 700-ra nőtt. A műemlék jellegű helyiségekben kellett elhelyezni az olvasó- és munkahelyeket, eleget téve a műemlékvédelmi követelményeknek. Az olvasóhelyeket szétszórta telepítették az állományt befogadó övezetekbe. Nincs külön folyóirat-olvasóterem, a folyóiratok a megfelelő szakokhoz kerültek.

Az olvasóhelyeket egymással szemben alakították ki, minden olvasóra 1 m² munkafelület jut (szemben a szövetségi szabvány által megkívánt 2,5 m²-rel, a rendelkezésre álló terület következtében). Minden olvasóhelyet internetkapcsolattal szereltek fel, s mindenhol lehet laptopokat használni. A szabadpolcos térben az állványok tengelytávolsága a kívánatos 1,86 m helyett csak 1,4 m.

A szigorú műemlékvédelmi előírások miatt néhány más ügyben is meg kellett alkudni: az eredeti nagy olvasóterembe nem telepíthettek másológépeket; a központi kölcsönzőpult a harmadik szintre került, a szabadpolcos tér középsébe; az egyes tereket körülményesen lehet megközelíteni; a gyenge megvilágítás akadályozza a felügyeletet; csak kevés kutatófülkére jutott hely, s nem lehetett szemináriumi helyiségeket kialakítani. Mindezekért azonban kárpótolt a műemléki környezet egyedülálló atmoszférája.

Szász Állami és Egyetemi Könyvtár (Drezda)

Az 1556-ban alapított Királyi Udvari Könyvtár, s az 1828-ban alapított Műszaki Egyetemi Könyvtár épületét 1945 februárjában és márciusában lebombázták. A két gyűjtemény elhelyezésére új épületet emeltek a drezdai Műszaki Egyetem campusán. A tervezésnél tekintetbe vették a megközelíthetőség, a szabadpolcos elhelyezés, az olvasóhelyek internetes kapcsolódása, a légkondicionálás, a csekély üzemeltetési költségek stb. követelményeit.

A több mint 40 000 m²-es épület az alábbi fő övezetekre oszlik:

- fogadó övezet OPAC terminálokkal stb.,
- központi kölcsönzőpult és tankönyvgyűjtemény,
- olvasói és szabadpolcos övezet,
- központi állományok,
- különgyűjtemények (pl. képtárház),
- szolgálati övezet (munkahelyek, műhelyek).

Az épület a campus központjában helyezkedik el, járástávolságra a többi épülettől. A helyén eredeti-

leg az egyetemi sportpálya volt (kb. 110 x 110 m). Eredeti funkciójára utal az, hogy a három földbe süllyesztett szintet (ez a fő kölcsönző- és információs pultot, a szabadpolcos állományt, az olvasói övezetet és a zárt raktárt fogadja be) egy ún. zöld tető zárja le, ami egyben olvasóparkként szolgál. A központi, föld alatti 200 munkahelyes olvasótermet egy hatalmas üvegtető fedi le, amely automatikusan szabályozza a fény és a hő beocsátását.

Az épület déli végén emelkedő ötszintes torony fogadja be a munkahelyi övezetet, az északi végén lévő négyszintes építmény a kávéházat, az előadótermet, a könyvmúzeumot és a kiállítótermet. Ez az épületrész a könyvtár főbejáratától függetlenül is megközelíthető.

Egyetemi Könyvtár (Magdeburg)

Az Egyetemi Könyvtárat 1993-ban alapították a korábbi Műszaki Egyetem, Pedagógiai Főiskola és Orvostudományi Akadémia könyvtárainak összevonásával. A könyvtár elhelyezése szükségmegoldások sorozata volt. 1995-ben kezdődött meg az új épület tervezése, az épület elkészülte 2003 végére várható.

Az új épület kapcsolatot teremt az egyetem és a város között. Noha a campus szélén helyezkedik el, mint egy kinyújtott ujj mutat a campus közepe felé. Az épület alaprajza egy szalagszerű felület hajtogatásán nyugszik, ami azt jelenti, hogy a térbeli folytonosság hosszú, töretlen, átlós vonalak mentén bontakozik ki. A kezdetét egy enyhén emelkedő rámpa jelenti, amely kívülről a könyvtár belsejébe vezet.

Az épület trapezoid alakú, hossza 100 m, szélessége az egyik végén 100, a másik végén 50 m. Az első építési szakaszban az alagsorra három szintet húznak, a második szakaszban pedig egy további szinttel bővítik.

A többfunkciós előtér (kiállítási terület, kávéház) után egy nyitott könyvtári tájkép fogadja a látogatót. Ez egy központilag elhelyezett átrium körül helyezkedik el, s össze van kötve horizontálisan és vertikálisan is. Az üvegtető természetes fényt és központi szellőzést biztosít. A kissé megemelt földszinten helyezkedik el a kölcsönzőpult, az információs anyag, az általános irodalom és az OPAC állomások sora. A felső szinteken találhatók – szak szerinti csoportosításban – a szabadpolcos állományrészek és az olvasóhelyek, amelyekhez információs pultok, kutatófülkék és szemináriumi

szobák csatlakoznak. A szolgálati övezet határozottan különül el a nyilvános övezetektől, s külön bejáratai vannak az alagsori szinten és a földszinten. Az alagsornak is jó természetes világítása van a talaj lejtése következtében.

Az épület alapterülete 10 230 m², amely a második építési szakaszban további 2660 m²-rel fog kiegészülni. A tárolási kapacitás 1,1 millió egység, amelyből 750 000 kötet kerülhet szabadpolcra. Az 580 olvasóhely megoszlik a szintek között, s be van kötve az egyetem helyi hálózatába. A 60 kutatófülkét a hallgatók kibérelhetik. A multimédiás helyiségben 8 munkaállomás van. A használók oktatóterme 80, a kávéház 60 főre van méretezve.

Archiválás és tárolás az NSZK-ban

A régi szövetségi tartományokban sok új egyetemi könyvtárat építettek. Ezek az épületek ma rekonstrukcióra és a tárolási kapacitás bővítésére szorulnak; új épületeket egyelőre nem terveznek.

A szövegek (nyomtatott és nem könyv anyagok) tárolását és archiválását jogszabályok és rendelkezések határozzák meg. Mindenekelőtt a kötelespéldány-törvény, amely két ingyenes példányt biztosít a Die Deutsche Bibliothek frankfurti és lipcsei részlegének. Ezt kiegészítik az egyes tartományok külön jogszabályai, amelyek további példányokról rendelkeznek. Az egyes szakterületek ritkán használt műveit a DFG támogatásával beszerző könyvtárak felelősek ennek az anyagnak hosszú távú tárolásáért. Végül az általános kulturális-politikai légkör arra ösztönzi a tudományos könyvtárakat, hogy megszervezzék és megőrizték gyűjteményeiket.

A Die Deutsche Bibliothek előintézményét, a Deutsche Bücherei 1912-ben alapították, majd a háborút követő szétszakitottság következtében jött létre a DDB. A két intézmény 1990-ben egyesült, ugyancsak DDB néven. A frankfurti részleg új épülete 1997-ben nyílt meg. Ha társaival, a Bibliothèque Nationale de France-szal és a British Libraryvel hasonlítjuk össze, a szerénység csodáját láthatjuk benne, és a BNF-fel összevetve a funkcionalitását is. Alapterülete 47 000 m², amelyből 30 000 m² a raktár. A DDB állománya 18 millió egység, éves gyarapodása a két telephelyen 260 000 egység. A tárolási kapacitás elegendőnek látszik 2035-ig. Frankfurtban a 3200 m²-es olvasóterem 100 000 kötetet és 350 kényelmes olvasóhelyet fogad be; minden olvasóhely hálózatba van bekötve. Konfe-

renciaközpontja 520 m²-es. Lipcsében egy bővítési projekt van folyamatban. Az új, mintegy 11 000 m²-es szárny 65%-át raktárként, 35%-át a Német Könyv- és Kéziratmúzeum céljára fogják használni.

Az elmúlt 30 évben gyakorlatilag egy könyvtárápítási projekt sem valósulhatott volna meg szövetségi támogatás nélkül. A Wissenschaftsrat illetékes albizottsága határozza meg a támogatás összegét és jellegét. 1986-os ajánlásában úgy foglalt állást, hogy a helyi könyvtárak állományát korlátok között kell tartani. Új raktári terek építéséhez csak abban az esetben járul hozzá, ha:

- az érintett tartomány rendelkezik olyan regionális tervvel, amelynek értelmében a ritkán keresett könyvekből csak egyetlen példányt őriznek meg egyetlen helyen;
- erőfeszítéseket tesznek regionális tároló könyvtár létesítésére;
- olyan gyűjteményfejlesztési terv van érvényben, amely csökkentti bizonyos irodalom beáramlását, különös tekintettel az adományként és cserében érkezett anyagra;
- állományapasztási politika érvényesül a fölösleges irodalom kiselejtezésére.

Ezt az ajánlást vették alapul a könyvtári archiválás és tárolás tervezéséhez az egyes tartományokban.

Archiválás és tárolás Bajorországban

Bajorország gazdag könyvtárügyének élén a Bajor Állami Könyvtár áll. Jelenleg 8 milliós állománya van. A 10 egyetemi könyvtár állománya 2001-ben 28 millióra rúgott, a 18 főiskolai könyvtáré 1,3 millióra. Mind a hét bajor körzetben van egy regionális könyvtár is; ezekben mintegy 10 millió egység található. Mindezeket számos, nemzeti és nemzetközi jelentőségű szakkönyvtár egészíti ki. A könyvtárak a Bibliotheksverbund Bayern hálózatának keretében működnek együtt. Ennek magja a 15 millió tételt tartalmazó bajor központi katalógus. A könyvtárközi kölcsönzést a *Bücherautodienst Bayern* bonyolítja le, amelyben majdnem valamennyi fontos könyvtár részt vesz; a könyvszállító furgon hetenként kétszer keresi fel a könyvtárakat. A más tartományokba irányuló küldeményeket a regensburgi Egyetemi Könyvtár központi postázó szolgálata bonyolítja le. A bajor könyvtári konzorcium intézi az adatbázisok és elektronikus folyóiratok licencelt beszerzését.

A Wissenschaftsrat ajánlása nyomán 1988-ban dolgozták ki a tartományi archiválási és tárolási rendszert, amelyet aztán 1996-ban egészítettek ki.

A koncepció központosított és decentralizált elemek pragmatikus keveréke. Decentralizált elemek: minden helyi könyvtárnak optimalizálnia kell raktári kapacitásának menedzselését, a régi alapítású egyetemeken konszolidálni kell az állományt (töb- bes példányokat kivonni, a központi könyvtárban megőrizni az archív példányokat). A centralizált elemek azon alapulnak, hogy a Bajor Állami Könyvtár archiválja teljes állományát, s elvileg nem zár ki semmit belőle, ezért megfelelő raktári kapacitást kell biztosítani számára Münchenben. Bajorország nagysága miatt egy második központi tárolóhely is indokolt a regensburgi Egyetemi Könyvtárban, a tartomány északi része számára. Mindkét helyen nem önálló szervezet formájában oldják meg a központi tárolást, hanem a raktári részlegek szerves részeként; minden bajor könyvtár jogosult ide átadni a helyileg nem szükséges anyagokat. Ennek egyik előfeltétele volt a helyi cédulakatalógusok átfogó konverziója: a 10 millió címre kiterjedő munkát 2001-ben indult meg.

Minden könyvtárban korlátozni kell a beáradó irodalomtömeget, különös tekintettel a cserére és az adományokra. A nélkülözhető egységeket következetesen selejtezni kell a Bajor Tudományügyi Minisztérium 1997-es irányelvei szerint. 1993-ban a selejtezések a beszerzett éves anyag 7%-át tették ki, 2000-ben már 27%-át.

A Bajor Állami Könyvtár épületében mintegy 4,5 millió kötetet lehet elhelyezni. Ez a kapacitás az évi 150-160 ezres éves gyarapodással az 1970-es évekre kimerült. A 19 kilométerre fekvő Garchingban készült el 1988-ban a tároló könyvtár első szakasza (7000 m², 2,5 millió kötetes kapacitás); végső kiépítésében 8 millió kötet számára lesz hely itt. A második fázis építése 2005-re fejeződik be. Az eredeti elképzelésekkel szemben ez az épület nem fog önálló tároló könyvtárként működni, hanem az állami könyvtár és más könyvtárak központi raktára lesz. A tervezett saját állományvédelmi és restaurálási műhely sem valósul meg. Eltekintettek az előadóterem és az olvasótermek megépítésétől is.

A regensburgi Egyetemi Könyvtár Bajorországban mintaként szolgál. Az 1960–1970-es években jött létre, mint a II. világháború után alapított bajor egyetem, amely az angol–amerikai példákat követi. Az Egyetemi Könyvtár a campus integráns része, s szerves folytatása az egyes karok épületeiben működő kari és tanszéki könyvtáraknak. Az Egyetemi Könyvtár teljes állományát szabadpolcon helyezték el, kivételt csupán a központi könyvtár

viszonylag kicsi zárt állománya képez. Az Egyetemi Könyvtár különösen innovatív, s magába foglalja az országos könyvszállító szolgálatot is. A központi raktár bővítése 1998-ra történt meg, ami egyben az észak-bajorországi könyvtárak számára is tárolási kapacitást biztosít. A föld alatt elhelyezett, kétszintes, 4400 m²-es raktár kapacitása 1,35 millió kötet (43 000 polcfolyó méter tömör állványokon). A raktárt föld alatti folyosó köti össze a központi könyvtár és a könyvszállító állomás új épületével. A raktár további két szinttel egészíthető ki kb. 2 millió kötet számára.

* * *

Állandóan napirenden lévő kérdés a könyvtárak épületproblémája. Lényeges, hogy kellő egyensúly alakuljon ki a hibrid könyvtárak használatának igényeit szolgáló, és a nyomtatott információ egyre növekvő tömegét befogadó terek között.

A technológia gyors fejlődése szinte lehetetlenné teszi a jövő könyvtáráépületéről való gondoskodást. Mindenesetre az új épületeknek maximális mértékben rugalmasnak kell lenniük. Ugyanakkor tudomásul kell venni az építészeti-esztétikai szempontokat is, néha kompromisszumokat kell

kötni a „forma követi a tartalmat elv” rovására, hiszen az építész is jelet kíván hagyni az épített környezeten, és a könyvtárak végül is középületek.

A raktározási koncepciókban változás figyelhető meg az utóbbi években. A központi tartományi tároló könyvtár eszméjétől néhány kooperációs modell (Észak-Rajna-Vesztfália, Baden-Württemberg) kudarcának következtében elfordulnak, s inkább a központi és a decentralizált archiválás kombinációjával keresik a gyakorlatias és működőképes megoldásokat.

A tapasztalatok tükrében szkepticizmussal kell tekinteni a többé-kevésbé önálló, saját személyzetrel rendelkező és független szervezetként működő tartományi tároló könyvtárakra. Jelenleg Németországban a tárolási kapacitás bővítése vagy raktár-bővítési projektként, vagy újabb tárolóépület emelésével egy már létező, archiválási feladatokat is vállaló könyvtár számára valósítható meg.

/BLUME, Eckhard–KEMPF, Klaus: Building and space issues: the German situation and solutions. = Library Hi Tech, 21. köt. 1. sz. 2003. p. 8–20./

(Papp István)

Az információs hálózatok és a virtuális szakkönyvtárak együttműködése Németországban

Egy információs hálózat azoknak az adatbázis-gazdáknak, könyvtáraknak és kutatóhelyeknek az együttműködése, amelyek egy adott szakterület számára szakirodalmi és információs ellátást nyújtanak. A szolgáltatási kínálatban kiemelt szerepük van az elektronikus teljes szövegeknek. Az előfizetések támogatása mellett mindenekelőtt az egyes cikkek eladására esik a hangsúly. A hálózatokat a Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF), valamint részben a Bundesministerium für Gesundheit (BMG) támogatja, s fontos partnerük az Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB) is a Regensburgi Egyetemen.

Egy virtuális szakkönyvtár a tudományosan releváns információkhoz és dokumentumokhoz nyújt szakspecifikus hozzáférést, függetlenül attól, hogy hol található meg ezek a világban, nyomtatott vagy elektronikus formában léteznek-e. Az utóbbiak esetében a hangsúly az internetdokumentumra esik. A virtuális szakkönyvtárak kifejlesztését a

Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) támogatja; jelenleg 16 ilyen projekt fut.

A BMBF és a DFG most az információs hálózatok és a virtuális szakkönyvtárak kooperációját tűzte ki célul, s egy közös internethelyet kíván felállítani, hogy hozzáférést nyújtson az információkínálatához.

Az információs hálózatok a következők:

- GetInfo (technika és természettudományok),
- EconDoc (közgazdaság-tudomány),
- Informationsverbund Medizin (orvostudomány),
- Informationsverbund Bildung – Sozialwissenschaften – Psychologie (infoconnex) (képzés, társadalomtudományok, pszichológia).

Az információs hálózatok munkaközösségének gondolata 2000 végén merült fel. A projekt 2002. január 1-jén indult a BMBF támogatásával. A kooperáció célja közös hozzáférést teremteni az interneten az információs hálózatok szolgáltatásai-